

הבהלה למחקר

הגר חג'ג' ברגר, עורכת; עורכי משנה: גד יאיר וטובה גמליאל. **אתנוגרפיה בהולה - פרספקטיבות חברתיות ותרבותיות על מגפת הקורונה**. הוצאת אוניברסיטת בר־אילן, 2023. 454 עמודים.

הספר אתנוגרפיה בהולה - פרספקטיבות חברתיות ותרבותיות על מגפת הקורונה יצא לאור במחצית הראשונה של 2023. פרקי האסופה מדווחים על מחקרים שבוצעו לגבי מספר משתנה של חודשים בגל הראשון של פנדמית הקורונה, בין פברואר לאוקטובר בשנת 2020. האסופה כוללת פתח דבר, המהווה מצפן לקריאת הפרקים המגוונים בספר, ושישה שערים נושאים: "פרפורמנס של הפוליטי", "מ-Non places למרחבים הטרוטופיים", "שוליים משמרים", "ייצוגים מרובים", "משבר והזדמנות", ו"מבט מהפרופסיה על המגפה כמעבר מזורז לעידן דיגיטלי". בסוף האסופה "שער חותם", שכותרתו "אפילוג דיאלוגי: שאלות למחברים", ובו שאלותיה של עורכת המשנה למחבריהם של כל אחד מ־13 הפרקים המרכיבים את האסופה על היבטים נושאים או מתודולוגיים. שער זה הולם את הרעיון המתודולוגי של האתנוגרפיה הבהולה, שכן אפשר להבין את החוויות, עמדות המוצא והאינטרסים של עורכות ועורכי המחקרים המרכיבים אותה. במחקרים נעשה שימוש במגוון דרכים לאיסוף נתונים. המחברות והמחברים סיווגו אותם כשיטות איכותניות, כגון תיאוריה מעוגנת בשדה, ניתוח תמטי וניתוח תוכן. מושאי

המחקרים והזירות מגוונים אף הם, וכוללים מחקרים על קבוצות (כגון חרדים מודרנים, זקנים וסטודנטים ערבים פלסטינים) ועל יחידים (מבודדים במלונות וב"ספינת הקורונה", ראש הממשלה), מבוססי נתונים ממקורות פתוחים לציבור (כמו למשל התקשורת הכתובה והמשודרת, ערוצי YouTube), כאלו שנדלו מרשתות קבוצתיות (דוגמת קבוצות WhatsApp), ונתונים שנאספו ממשותפים (כגון ראיונות ותצפיות). איסוף הנתונים הללו נמשך בין שבועיים (במקרה של הפרק "איך מסיימים את הסמסטר?") לכמה חודשים (בפרק "כל עוד אני בבית אין לי חשק ללמוד ולהתרכז בהרצאות"). נתונים שנאספו ממקורות פתוחים מתייחסים לתקופות שנעות בין חודש (כך למשל הפרק על "ספינת הקורונה") לבין שמונה חודשים (שני הפרקים בשער הראשון). פערים מתודולוגיים אלו רומזים על בוסריות האתנוגרפיה הבהולה, שהוזכרה רק בשני פרקים (על-ידי החוקרות יעל כרמלי והגר חג'ג' ברגר).

כפי שמוסבר בפתח הדבר של האסופה, האתנוגרפיה הבהולה "מתכתבת עם פתרונות מתודולוגיים" (עמ' 16) מבוססים יותר בספרות, כגון אתנוגרפיה קצרת מועד (Short Term Focused Ethnography), אתנוגרפיה מהירה (Rapid Ethnography) ואתנוגרפיה ממוקדת (Focused Ethnography). מונח מפתח כאן הוא "פתרונות", אשר רומז על קיומם של קושי, מגבלה או אתגר, שבגינם בוחרים החוקרים (או נאלצים לבחור) לא לבצע אתנוגרפיה "קלאסית". ואכן, נטען כי אתנוגרפיה בהולה נדרשת בשדה מחקר זמני או חירומי, המחייב עבודה מחקרית מהירה (עמ' 14), במיוחד בשלבי המחקר הראשוניים, קרי בהגדרתו, בכניסה לשדה המחקר, באיסוף הנתונים ואף ברישוםם ובתיעודם. נראה שהאתנוגרפיה הבהולה אינה מבקשת להיות רדיקלית: לאחר תחילתה ב"הילוך מהיר" (ב-Fast Motion), "מתוך חשש שאם שדה זה לא יחקר – הוא ייעלם, והידע על אודות משתתפיו יאבד לבלי שוב" (עמ' 18), היא מבקשת לבצע ניתוח ה"מחייב יישוב דעת וקפדנות... מדובר במחקר מדעי המחייב גם שיטתיות, סדר ואמינות בניתוח" (עמ' 17-18). הפערים הפנימיים של השיטה באים לידי ביטוי גם בכך שבשלב הראשון, המחקר, המתואר כלימינלי וכאוטי, נחוה ככזה הן על-ידי החוקרת והן על-ידי המשתתפות, וכפי שקרה בתקופת הגל הראשון של הפנדמיה, פותח פתח ליחסים, לשותפויות ולקשרים חדשים. אולם מרוב פרקי האסופה, נראה כי כל אלו מתפוגגים בשלב עיבוד הנתונים וכתבתם. נוסף על כך, לבהלה למחקר, הסובלני כלפי שלביו הראשוניים בהיותם חסרי כיוון, נזילים וחסרי סדר, מחיר כבד בדמות העמקת הדרתן של אוכלוסיות שאינן זוכות לזרקור מחקרי גם כאשר זה מתנהל לפי תכנון שנקבע מראש. כך לדוגמה, החברה הערבית בישראל "נוכחת" באסופה רק בפרק על הקשיים והאתגרים הכרוכים בלמידה מרחוק בקרב סטודנטים ערבים פלסטינים. עורכת

הספר זיהתה גם היא חולשה זו של המתודולוגיה, ובפרק שחיברה ציינה: "רוב האנשים שאיתם שוחחתי בשיטה זו נקרו על דרכי באקראי ולא באופן יזום... צורת איסוף גמישה זו אפשרה שיחה חופשית וקולחת ללא התוויות מראש... עם זאת, שיטה זו לא אפשרה לי לצערי להגיע לכלל החברה הישראלית – למשל, אין במחקר זה משתתפים מהמגזר הערבי. בשל אופי איסוף הנתונים נוצר סינון טבעי של אוכלוסיית המחקר, ופניית הגיעו לאוכלוסייה הומוגנית יחסית גם מבחינה דתית" (עמ' 338).

במחקרים השונים של האסופה נוכחת הבהילות במיוחד בשני שלבים: ראשית, בשלב שבו המצב או נושא המחקר אינו מוכר ואינו מוגדר, כשהוא נזיל, חמקמק, וגורר עימו אי־סדר, זעזוע, ממדים או היבטים קשים להבחנה. במקרה של הפנדמיה, חוסר־הוודאות הטמפורלית וחוסר הידע לגבי האטיולוגיה של הנגיף יצרו יחד הסדרים וסיווגים חברתיים שהצטלבו כקליידוסקופ בקרב קבוצות־משנה חברתיות: ממטופלים בארגונים ביו־מדיקליים למנוטרים באמצעות רפואה דיגיטלית במלונות הקורונה ההטרוטופיות; מסטודנטים בקמפוסים ללומדים מרחוק דרך מסכים; מסיווג אנשים על־פי שלבי חיים (כגון זקנים) לסיווגם על־פי סיכונם לחלות; מזיהוי קבוצות על־פי מוצא, אתניות, גיאוגרפיה לזיהוין לפי מידת היענותן להנחיות; מהתכנסות בבת־כנסת לתפילת מרפסות; מצבא בחזית לצבא המגויס לטובת הסדרי הפנדמיה; מחשיפת ראש ממשלה באירועים וטקסים לאומיים לחשיפה יום־יומית בתקשורת המשודרת; מגיבוש הזהות דרך אינטראקציה חברתית לגיבוש הזהות בבידוד; מפרקטיקות טיפוליות מבוססות־נוכחות לפרקטיקות הנכחה מרחוק; מרפואה מונעת על־פי עקרונות של התאמה אישית (Personalized Medicine) לטיפול על־פי עקרונות של בריאות הציבור. האסופה שופכת אור על המעברים הללו, ומדגימה היטב שהגל הראשון של הפנדמיה טמן בחובו "לא רק משבר אלא גם הזדמנות" (כרמלי, עמ' 298).

הבהילות נוכחת גם בשלב איסוף הנתונים, מתוך מטרה לשקף את החוויה של האירוע הייחודי. האסופה מצליחה ללכוד באופן מוחשי פיסות מהגל הראשון של הפנדמיה, עוד בטרם זכה לכינויו זה. הבהילות נובעת מכך שהימשכותו של אותו שלב הפכה אותו בהכרח ל"מצב קיים", גם אם לא סטטי, שמוכר בישראל כ"שגרת חירום". במקרה של הפנדמיה, התחלתה הייתה ברורה, אולם חוסר הוודאות לגבי משכה הוא שמהווה מצע מתאים לאתנוגרפיה בהולה. הרצון ללכוד את ה"כאן ועכשיו" בעזרת תיעוד העדרו של הסדר החברתי או שינויו היסודי, הוא הכר הפורה לסוג זה של אתנוגרפיה. עם זאת, כפי שטוענים העורכים, הבהילות עלולה לפגוע באיכות המחקר, ועל כך יש לתת את הדעת בכל שלבי

המחקר. למרות זאת, בחלק מפרקי האסופה אין התייחסות למגבלות המחקר, רמז לכך שהבהילות אינה מוגבלת לשלבי איסוף הנתונים. ראוי לציין לחיוב כי בחלק מהפרקים המחברות והמחברים אכן מציינים סוגיות שייתכן כי רצוי היה להרחיב לגביהן. כך למשל, "סוגיה שלא התבררה דיה בראיונות היא סוגיית ההיבט המגדרי של אירוע הקורונה בחברה החרדית" (עמ' 259). תכונותיה הרצויות של האתנוגרפיה הבהולה משורטטות כבר בפתח הדבר: מהירה, מבוצעת מתוך סימטריה בין חוקרת למשתתפים, שיטתית, אמינה וסדורה, הגם שהתכונות הללו צריכות לצמוח מתוך "שדה שאינו מאפשר מתינות ואיזון". זהו אתגר משמעותי, המזמין חשיבה לגבי תכונותיהם ואופיים של החוקרים שמחליטים לבצע אתנוגרפיה בהולה. בתוך כך ראוי לבחון את המניעים לביצועה: האם העניין הפך בביצוע אתנוגרפיה בהולה טמון בהבנת המורכבות האנושית במצבים סבוכים וקיצוניים? בסקרנות האינטלקטואלית או הרגשית של החוקרת? או שמא בדחיפה המוסדית לפרסום בהול של תוצרי המחקר?

בסוף קריאת האסופה נותרת פתוחה השאלה מהי אתנוגרפיה בהולה. הניסיון ללכוד את החוויה האישית והבין-אישית בהקשר של אירוע או של אירועים יוצאי דופן – ומכאן תפיסתם כאירועי חירום – יכולה לשמש הצדקה לאתנוגרפיה בהולה. כדי להבטיח את איכותו של מערך מחקרי מסוג זה על החוקרת להבהיר את ההתמקמות (Positionality) שלה בשדה המחקר. החוויה של מחברות ומחברי הפרקים באסופה מובאת ברוב המקרים ב"אפילוג הדיאלוגי", שבו עורכת המשנה של האסופה שואלת שאלות שמאפשרות הרחבה של חוויות משתתפי המחקר לצד חוויות של מחברות ומחברי פרקי האסופה. ככל שחוויות אלו יהיו חלק מקורפוס הנתונים, כך גדלים סיכויי האתנוגרפיה הבהולה לספק תובנות לגבי עידן המאופיין בחירום. אגב כך, גם שאלת היקף האתנוגרפיה הבהולה נותרת פתוחה: האם סך כל פרקי האסופה מהווה אתנוגרפיה בהולה, או שמא כל אחד מהפרקים? כך או כך, התשובה בעייתית: באסופה אין כאמור ייצוג של קבוצות משנה רבות בחברה הישראלית; לצד זאת, הפערים המתודולוגיים בין הפרקים רומזים על חולשתם של אלו המבוססים על נתונים דלים או חסרי הקשר מספק.

אם גם היום ניתן למצוא את הנתונים שמאפשרים הבנה של מה שהתרחש בגל הראשון של הפנדמיה (כגון כתבות אתרי החדשות על "ספינת הקורונה" והסאטירות המבוססות על שירי סרטי דיסני ב־YouTube), מה יתרון ניתוחם בהילות? ייתכן שהאתנוגרפיה הבהולה יכולה להיות לעזר בשיפור דרכי הליקוט, האיסוף, השימור והכנת הנתונים של העת הכאוטית.

אחרית דבר

שורות אחרונות אלה נכתבות בשבוע השני של אוקטובר 2023. נראה שמדינת ישראל חווה שוב מצב של אי־סדר אחר, חדש, מצב לימינלי המזמין אתנוגורפיה בהולה. המציאות של חלקים גדולים מהאוכלוסייה בישראל השתנתה ביעף: יש מי שחוששים לצאת לרחוב, ויש כאלה שאיבדו את היקר מכול ואת הכול. יש מי שנכנסו לפעולה והושיטו יד לזקוקים לעזרה, ויש מי שמשותק לאור המצב. אישית, איני מסוגלת לעסוק בימים אלו במחקר: אני מטופלת בביתי כל העת, מוצפת מבחינה רגשית ואינטלקטואלית, שרויה בעצב ובדאגה אין־קץ, ופועלת לחבר בין אלו שיכולים להושיט עזרה לאלו הזקוקים לה. גם מושאי המחקר שלי בשגרה – אנשי מקצועות הבריאות ושדה הפעולה שלהם, קרי מערכת הבריאות – מתמודדים כיום עם מצבים קשים מנשוא, ולפיכך עולה ספק אִתִּי אשר ליכולתם להשתתף במחקר בעת הנוכחית. מכאן שקיים קושי ממשי בביצוע מחקר בתחום הן בקרב האוכלוסייה בכלל הן בקרב אנשי המקצוע. לאור כל אלו מסתבר כי אתנוגורפיה בהולה עלולה להדיר לא רק קבוצות אוכלוסייה, אלא גם שדות מחקר; עבור חלק מהחוקרות והחוקרים היא אף אינה נגישה. אולם אלו שמעריכות כי יהיו מסוגלות לשהות בשדה מחקר רווי כאב, זעזוע, חוסר ודאות ופחד קיומי, יוכלו לשקול ביצוע של אתנוגורפיה בהולה – ולהשאיר דלת פתוחה להמירה לאתנוגורפיה מסוג אחר בהתאם להתפתחות השדה, המשתתפים, והחוקרות עצמן.

פרופ' פאולה פדר־בוביס, המחלקה למדיניות וניהול מערכות בריאות, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב.
דוא"ל: federbub@bgu.ac.il